

Kraheil, Tadeusz

Litewskie inkunabuły

Studia Teologiczne 2, 309-314

1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przeprowadzone analizy zagadnień zwierają wyraźne wyróżnienie płaszczyzn poznawczych, a mianowicie: poznania przyrodniczego, poznania filozoficznego z zakresu filozofii przyrody, filozofii bytu i filozofii Boga.

Książka stanowi cenną lekturę dla studentów Wydziałów Filozofii Chrześcijańskiej, Wyższych Seminariów Duchownych a zwłaszcza dla Czytelników przygotowanych, gdyż jest ona materiałem do wnikliwego studiowania poruszonych w niej zagadnień.

4. Sygnalizowany wybór bibliograficzny filozofii Boga

1. *Aby poznać Boga i człowieka*, pod red. Bpa B. Bejze, cz. 1: *O Bogu* dziś, Warszawa 1974
2. *W kierunku Boga*, pod red. Bpa B. Bejze, Warszawa 1982.
3. *W kierunku religijności*, pod red. Bpa B. Bejze, Warszawa 1983.
4. M. G o g a c z, *Poszukiwania Boga*, Warszawa 1976.
5. K. K ł ó s a k, *Z problematyki filozoficznego poznania Boga*, Kraków 1979.
6. S. K o w a l c z y k, *Współczesna filozofia Boga*, Lublin 1970.
7. S. K o w a l c z y k *Filozofia Boga*, Lublin 1972, (1978²)
8. S. K o w a l c z y k *Z problematyki dialogu chrześcijańsko-marksistowskiego*, Warszawa 1977.
9. S. K o w a l c z y k *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Warszawa 1979.
10. S. K o w a l c z y k *Bóg w myśli współczesnej*, Wrocław 1979.
11. S. K o w a l c z y k *Odkrywanie Boga*, Sandomierz 1981.
12. S. K o w a l c z y k *Drogi ku Bogu*, Wrocław 1983.
13. *O Bogu i o człowieku*, pod red. Bpa B. Bejze, t. 1, Warszawa 1968; t. 2, Warszawa 1969.
14. *Studia z filozofii Boga*, pod red. Bpa B. Bejze, t. 1, Warszawa 1968; t. 2, Warszawa 1972; t. 3, Warszawa 1977; t. 4, Warszawa 1977.
15. J. Z. Z d y b i c k a, *Człowiek i religia*, Lublin 1977.

KS. TADEUSZ KRAHEL

LITEWSKIE INKUNABUŁY

Jest rzeczą oczywistą, że wynalezienie druku i w związku z tym książka drukowana, odegrały wielką rolę w rozwoju kultury ludzkiej. Najstarsze książki są dziś obiektem specjalnych zainteresowań i badań, które szczególnie obejmują druki zwane inkunabułami, pochodzące z pierwszego okresu drukarstwa, z wieku XV. Publikowane są katalogi inkunabułów, przechowywanych w większych bibliotekach i w całych państwach. Można powiedzieć, że książki te są dziś dziedzictwem kultury o szerokim znaczeniu, a ich katalogi mają wartość nie tylko dla bibliofilów, ale są cenną podstawą do badań nad rozwojem różnych dziedzin kultury ludzkiej w przeszłości.

Opublikowana przez Bibliotekę Naukową Państwowego Uniwersytetu Wileńskiego im. V. Kapsukasza książka Nojusa Feigelmana *są Lietuvos inkunabulai* (Vilnius 1975 Vaga 8° ss. 491, nlb. 5) jest cennym dziełem zarówno dla litewskich, jak i polskich badaczy. Przecież przez wiele wieków łączyły nas nie tylko związki polityczne, lecz także i kul-

turalne. W tych związkach szczególnie miejsce zajmowały książki, które mają swoje dzieje, jakże związane z przeszłością tych ziem i ludzi.

Dzieło Feigelmanasa rejestruje inkunabuły, aktualnie znajdujące się w księgozbiorach Litewskiej Republiki Radzieckiej, oraz te, które były w przeszłości, a które udało się ustalić na podstawie źródeł. Całe opracowanie jest w języku litewskim. Jedyne streszczenie wstępu, uwagi redakcyjne oraz spis treści są ponadto w języku rosyjskim i angielskim.

Właściwy katalog jest poprzedzony opracowaniem *Pirmosios spausdintos krygos* (Pierwsze drukowane książki, s. 5—49), pełniącym rolę naukowego wstępu. W opracowaniu tym po uwagach ogólnych autor ukazuje związki kulturalne Litwy z Polską i Zachodnią Europą, mówi o ludziach, interesujących się nauką i mających pierwsze drukowane książki, o najstarszych księgozbiórach i bibliotekach na Litwie oraz o inkunabułach, które do dziś znajdują się w zbiorach Litewskiej Republiki, oraz tych, które były kiedyś, a dziś znajdują się w bibliotekach innych krajów, bądź zaginęły.

Mówiąc o związkach kulturalnych z Zachodem, autor wspomina Jana Litwina (lit. Jonas Lietuvis, ang. John Lettou), pierwszego drukarza książek w Londynie. Z ludzi, którzy na Litwie w końcu XV i początkach XVI w. mieli książki, a więc inkunabuły, wymienia sekretarza wielkksiążęcego i kanonika wileńskiego Adama z Wilna (z Kotry), biskupów wileńskich Andrzeja Goskowica i Wojciecha Tabora, znanego astronoma i profesora Akademii Krakowskiej Wojciecha z Brudzewa oraz znanego humanistę i bibliofila Erazma Ciołka. Wojciech z Brudzewa w latach 1494—1495 przebywał w Wilnie w charakterze sekretarza wileńskiego księcia Aleksandra. W tym czasie ukazały się w Mediolanie dwie jego prace, a 13 książek ze swego księgozbioru ofiarował bibliotece Uniwersytetu Krakowskiego. Również Erazm Ciołek był sekretarzem wielkiego księcia. Był on także prałatem kapituły wileńskiej. Autor zaś nazywa go mylnie „kanonikiem katedry wileńskiej”.

Nie można zgodzić się z Feigelmanasem, gdy pisze, iż autorem wydanej w Gdańsku w 1499 r. u Konrada Baumgartena książki pt. *Agenda sive Ersequiale sacramentorum per Martinum canonicum Vilmensis Diocesis edita* był biskup żmudzki Marcin (s. 18 i 420). Tym drukiem zajmowali się już polscy badacze i autorstwo agendy przypisują kanonikowi wileńskiemu Marcinowi z Radomia.¹

W XV w. na Litwie jeszcze książek nie drukowano, ale już je posiadano i czytano. Świadczą o tym podane wcześniej przykłady, a także księgozbiory litewskie z pierwszej połowy XVI w. Należy tu także wymienić Marcina Gasztołda (+1483), wojewodę kijowskiego, a następnie trockiego, którego inkunabuł zachował się w Bibliotece Jagiellońskiej. Inny Gasztołd, Wojciech, wojewoda wileński i kanclerz litewski posiadał już bogaty księgozbiór. Spis jego książek pochodzi z 1510 r. Biblioteka ta liczyła wówczas 71 książek, wśród których z pewnością było szereg inkunabułów. Bogatą i ciekawą bibliotekę miał znany humanista i działacz reformacyjny Abraham Kulwiec (+1545). Litewscy uczeni uważają, że w liczącym 90 tomów księgozbiórze Kulwiecia było około 50 inkuna-

¹ W. Abraham, *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim (Studia nad historią prawa polskiego, t. 9)*, Lwów 1925; R. Kotuła, *Najstarszy druk polskiej agendy liturgicznej*, *Kwart. Hist.*, 38 (1924) s. 331—333; Z. Obertyński, *Agenda wileńska z 1499 r.*, *Przegląd Teologiczny*, 10 (1929) s. 171—191.

bułów.² Również biblioteka kapituły wileńskiej, nazwana przez autora biblioteką katedry wileńskiej, miała druki z XV w. Można jedynie mieć zastrzeżenie do stwierdzenia Feigelmanasa, że biblioteka ta została założona dopiero w początkach XV w. Wydaje się, że jednak istniała już wcześniej.

Również w bibliotece króla Zygmunta Augusta, liczącej około 4000 tomów, a przekazanej testamentem Akademii Wileńskiej (właściwie Kolegium Jezuickiemu w tym czasie), z pewnością były inkunabuły. Druki takie były także w Bibliotece Sapieżyńskiej, przekazanej Uniwersytetowi Wileńskiemu w XVII w., oraz w bibliotece Radziwiłłów w Nieswieżu. Nie mało inkunabułów zgromadziła w ciągu wieków Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, do której swoje zbiory, z drukami z XV w. włącznie przekazali m.in. biskup wileński Konstanty Kazimierz Brzostowski i kanonik wileński Kazimierz Woysznarowicz.

Obecnie w bibliotekach Litwskiej Republiki Radzieckiej znajdują się 453 inkunabuły. Najwięcej ich jest w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie — 307, następnie w Centralnej Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk — 63, w Państwowej Bibliotece Republikańskiej — 46, w Bibliotece Instytutu Politechnicznego im. Antoniego Śnieczkusa w Kownie — 18, w Pałacu Książki LRR — 12, w Publicznej Bibliotece w Kownie — 18, w prywatnych bibliotekach E. Łaucewicziusa — 3 i K. Juknievicziene — 1. Pod względem ilości inkunabułów Litwa zajmuje trzecie miejsce wśród republik Związku Radzieckiego, po Federacyjnej Republice Rosyjskiej i Republice Ukrainiejskiej. Jest to jednak ilość nieduża w porównaniu z liczbą zachowanych inkunabułów np. w Polsce, gdzie najbogatsza w te druki Biblioteka Jagiellońska liczy ich 3322, a w całym kraju jest ich ponad 19200.³

Najwięcej litewskich inkunabułów zostało wydrukowanych w Niemczech (259), Włoszech (109) i Szwajcarii (65). Ponadto 13 wydrukowano we Francji, 2 w Polsce, 2 w Holandii, 1 w Czechach, 1 w Belgii, 1 w Niderlandach (w nieokreślonym miejscu) i 1 w miejscu nieznanym. Gdy chodzi o miasta, w których drukowano te książki, to z niemieckich najwięcej w Strasburgu (78), Norymberdze (47), Lipsku (45) i Kolonii (39); z włoskich miast najwięcej w Wenecji (69) i Rzymie (30), a ze Szwajcarii aż 64 pozycje wywodzą się z Bazylei. Biorąc pod uwagę język tych inkunabułów, to aż 446 jest w języku łacińskim, 1 w języku greckim, 1 — włoskim, 1 — czeskim, 2 — niemieckim i 2 w języku cerkiewno-słowiańskim.

Pod względem treściowym pokazną część tych książek stanowią pozycje treści teologicznej, następnie autorzy starożytni, prawo kanoniczne i świeckie, dzieła filozoficzne, medyczne oraz o charakterze encyklopedycznym.

Dalej autor omawia krótko sprawę proveniencji oraz zniszczeń, jakim ulegały książki w czasie wojen, pożarów i innych nieszczęść. Przykładem może tu służyć biblioteka króla Zygmunta Augusta, z której dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie jest zaledwie 15 książek, ale żadnego inkunabułu. Zresztą Biblioteka Uniwersytecka po zamknięciu uczelni przez władze carskie w 1832 r. została „rozparcelowana”. Część

² M. Bohonos, E. Szandorowska; *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae* mogło być 55 inkunabułów.

³ M. Bohonos, E. Szandorowska; *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, t. 1, Wratislaviae 1970 s. XXVIII—XXIX.

książek przekazano Białoruskiemu Okręgowi Naukowemu, około 12 000 książek w 1835 r. przekazano uniwersytetom w Kijowie i Charkowie, a po zamknięciu Akademii Medyko-chirurgicznej i Akademii Duchownej w Wilnie w 1842 r. znowu część druków powędrowała do Kijowa i Petersburga.

Pod koniec swego omówienia Feigelmanas zajmuje się inkunabułami, które były kiedyś na Litwie. Na podstawie źródeł ustalił 221, z których 207 było w języku łacińskim, 5 — hebrajskim, 4 — greckim, 2 — niemieckim, 1 — cerkiewno-słowiańskim, 1 — włoskim i 1 we flamandzkim. 10 z nich pochodziło z biblioteki Zygmunta Augusta, 11 — z biblioteki Radziwiłłów w Nieświeżu, 30 — z Wileńskiego Kolegium Jezuitów, około 80 — z Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, 17 — z klasztoru bernardynów w Kretyndze, 7 — z jezuickiego kolegium w Grodnie, 10 — z Wileńskiego Seminarium Prawosławnego itd. Na końcu swego opracowania — wstępu autor podkreśla znaczenie inkunabułów w historii Litwy.

Następną część książki stanowi właściwy katalog inkunabułów litewskich (s. 69—307). Druki te są opisane w kolejności alfabetycznej autorów bądź tytułów. Na opis składa się: 1) dokładny opis bibliograficzny książki, 2) bibliografia (jaki bibliografie notują dany inkunabuł), 3) defekty (o ile występują), 4) grafika (np. „inicjały i rubryki czerwonego koloru”), 5) oprawa, 6) prowienencja, 7) ewentualna współoprawa z innymi drukami, 8) miejsce przechowywania i sygnatura.

Następnie są różne wykazy. Najpierw jest wykaz inkunabułów według bibliotek, w których obecnie się przechowują (s. 310—343) oraz według miejsc wydania i drukarzy (s. 344—383). Najwięcej inkunabułów pochodzi z drukarni Antona Kobergera w Norymberdze (38), Martina Flacha w Strasburgu (30), Heiricha Quentalla z Kolonii (26) i Johna Amerbacha z Bazylei (18). Dalej mamy indeks tłumaczy, wydawców i komentatorów (s. 383—384), konkordancję (s. 385—389), w której zaznaczono numery inkunabułów litewskich i numery takich druków w głównych katalogach inkunabułów.

Kolejne wykazy to indeks tytułów inkunabułów (s. 390—394) oraz proveniencji (s. 395—407). Ten ostatni jest bardzo ciekawy, gdyż ułatwia nam poznanie przeszłości inkunabułów. Wiele z nich przeszło przez szereg właścicieli i bibliotek. Pokażna część tych druków pochodzi z księgozbiorów klasztorów, które w XIX w. zostały zamknięte przez władze carskie, np. z biblioteki dominikanów w Grodnie pochodzi 25 inkunabułów, z klasztoru bernardynów wileńskich — 45, bernardynów w Kretyndze — 13, bernardynów w Cytowianach — 20 itd. Przy franciszkanach wileńskich (s. 405) zastosowano bardzo dziwny podział na: minorytów, konwentalnych, obserwantów i franciszkanów, a przedtem jeszcze oddzielnie figurowali bernardyni. W Polsce i na Litwie — jak wiadomo — franciszkanów obserwantów nazywa się bernardynami, konwentalni — potocznie są nazywani franciszkanami. Kogo tu natomiast rozumieć przez minorytów — trudno zgadnąć, bo i franciszkanie konwentalni i bernardyni oraz kapucyni mieli w swojej oficjalnej nazwie *Ordo Fratrum Minorum*...

Warto też odnotować, że 16 inkunabułów pochodzi z Biblioteki Wileńskiego Seminarium Duchownego, 10 ze Żmudzkiego Seminarium Duchownego, a 8 z Biblioteki Wileńskiej Kapituły Katedralnej (tu nazwanej kapitułą biskupstwa wileńskiego (!) — s. 404).

Podczas gdy we wstępie napisano, że żaden inkunabuł z biblioteki

Zygmunta Augusta nie zachował się na Litwie, tu figurują dwa należące do tegoż króla (nr 136 i 337), co zresztą zagadza z danymi proweniencyjnymi zamieszczonymi przy opisach tych druków. Z tego można wnioskować, że należały one wcześniej do tego monarchy, a nie było już ich w bibliotece przekazanej jezuitom i Akademii Wileńskiej.

Historyka z Białostoczczyzny zainteresują z pewnością inkunabuły pochodzące z tego regionu. Otóż okazuje się, że w połowie XV^W w. mieliśmy w Białymstoku bibliofila, który miał w swoim księgozbiorze aż 8 inkunabułów. Był nim ks. Marcin Jodziewicz, prepozyt białostocki i proboszcz nowodworski. Posiadał on następujące druki z XV w.:

1. Anselm of Canterbury, *Opera* (Basel, Johann Amerbach, non post 1947).

2. Columna, Aegidius, *De partibus philosophiae etc.* (Leipzig, Konrad Kachelofen, circa 1490).

3. Gregorius, I, *Moralia, sive Expositio in Job*, Basel, Nicolaus Kessler, 1496.

4. Propst, Andreas, *Carmen Sapphicum Adonicum Grammaticae necessitatem monstrans*, (Leipzig, Konrad Kachelofen), sine anno.

5. Trithemius, Johannes, *De laudibus sanctissimae Annae*, Leipzig, Melchior Lotter, (circa 1500).

6. Trithemius, Johannes, *De statu et ruina monastici ordinis S. Benedicti*, (Leipzig, Martin Landsberg, post 21 IV 1493).

7. Turrecremata, Johannes de, *Questiones Evangeliorum de tempore et de sanctis et Flos theologiae*, Deventer. Richard Paffraet, 1484.

8. Wimpina, Conradus, *Oratio invocatoria in missa quodlibet Lipsiensis*, (Leipzig, Martin Landsberg, non ante 1497).

6 z tych inkunabułów jest oprawionych razem, a tylko nr 3 i 7 są oprawione oddzielnie. Nabył je ks. Jodziewicz w 1652 r. w Lubece. Później znalazły się one w posiadaniu dominikanina prowincji litewskiej o. Dominika Siwickiego, następne były w bibliotece dominikanów w Grodnie, wreszcie w Wileńskiej Publicznej Bibliotece, a po 1919 r. w Bibliotece Uniwersytetu Stefana Batorego. Obecnie przechowywane są w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie.

Odnotować też trzeba, że 3 inkunabuły pochodzą z kościoła parafialnego w Juchnowcu. Znajdowały się tam w XVIII w. Obecnie są w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie. Są to następujące druki:

1. Caracciolus, Robertus, *Sermones de laudibus sanctorum*, Basel, Nicolaus Kessler, 1490.

2. Ferrerius, Vincentius, *Sermones de tempore*, pars III, Basel, Nicolaus Kessler, 1488.

3. Thomas de Argentina, *Scripta super quattor libros Sententiarum*, vol. II, Strassburg, Martin Flach, 1490.

Dwa inkunabuły pochodzą z klasztoru dominikanów w Choroszczy. Są to dwa wydania dzieła Herolta Johanna *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum Promptuario exemplorum*. Jeden egzemplarz został wydany w 1486 r. w Basylei u Mikołaja Kasslera, drugi w Strasburgu w 1498 r. u Martina Flacha. Ponadto jeden inkunabuł pochodzi z Tykocina, najprawdopodobniej z klasztoru bernardynów. Jest to książka Piotra Lombarda *Sententiarum libri IV*, wydana w Bazylei około 1482 r., prawdopodobnie u Bernharda Richela.

Jakby drugą część dzieła, o wiele szcuplejszą objętościowo, stanowi katalog inkunabułów, które kiedyś były na Litwie (s. 419—475). Opisało ich tu 221. Z nich 108 było opublikowanych w Niemczech, 79 we

Włoszech, 18 w Szwajcarii, 6 we Francji, 5 w Niderlandach, 3 w Polsce i 2 w nieustalonym miejscu. Wiele z nich z pewnością zaginęło, ale sporo też znajduje się w bibliotekach innych krajów, najwięcej w Bibliotece Akademii Nauk w Leningradzie oraz w Bibliotece Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie. Parę pozycji obecnie przechowuje się w Bibliotece Ossolińskich we Wrocławiu.

Trzeba tu zaznaczyć, że w tym katalogu przy większości pozycji zaznaczono wyraźnie, gdzie obecnie jest dana książka lub że obecnie nie wiadomo, gdzie się znajduje. Sporo jest jednak inkunabułów, gdzie w ich opisie tego nie podano. Wówczas jedynie z wykazu bibliografii, gdy figuruje tam *Katalog inkunabułów. Akademia Nauk SSSR. Biblioteka*, zestawiony przez E. J. Bobrową (Moskwa-Leningrad 1963) i podaje numer i sygnaturę, można sądzić, że dany druk znajduje się obecnie w Bibliotece Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie.

Z pewnością w tym zestawieniu nie figurują wszystkie inkunabuły, które kiedyś były na Litwie. Tu uwzględniono te, które na podstawie źródeł udało się udokumentować.

Książkę kończą wykazy skrótów, literatury, ilustracji oraz spis treści w języku litewskim, rosyjskim i angielskim. Trzeba podkreślić, że dzieło to jest pięknie wydane od strony graficznej i bogato ilustrowane. Znajduje się tu sporo pięknych kolorowych ilustracji z bogato iluminowanych stron inkunabułów.

Dzieło Feigelmanasa jest książką wartościową, dzięki której litewskie inkunabuły zostały udostępnione badaczom z całego świata. Krąg korzystających z tego dzieła byłby z pewnością szerszy, gdyby aparat naukowy dano w języku łacińskim, gdyż litewski jest bardzo mało znany. Recenzowane dzieło stanowi poważny wkład do badań nad księgozbiorami Litwy oraz krajów sąsiednich.

Ks. dr Aleksy Znosko, *Mały słownik wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej*, Warszawa 1983, CHAT, wyd I, 3000 egz. s. 363.

Jest to praca pionierska na naszym terenie, wydana z okazji 1120-lecia początków chrześcijaństwa wschodniego na terenach Polski (863—1983), jak to zaznaczono we wstępie i przeznaczona głównie dla słuchaczy szkół teologicznych prawosławnych tj. seminarium i Akademii. Z pewnością jednak ma ona również wymiar ekumeniczny i może być w pewnym stopniu pomocna dla wszystkich interesujących się sprawami Wschodu chrześcijańskiego, a w szczególności prawosławiem słowiańskim. Na okładce widnieją postacie Apostołów Słowiańszczyzny Świętych Cyryla i Metodego na tle flagi polskiej, nad którymi umieszczono wizerunek czarnego orła? Praca ta więc ma kształtować przyszłych duchownych prawosławnych, którzy będą prowadzić pracę duszpasterską na terenie Polski w duchu ekumenizmu i porozumienia narodowego. Powinna wobec tego podawać informacje chociaż zwięzłe, ale precyzyjne i zgodne z prawdą a nade wszystko kształtować odpowiedni klimat ekumeniczny. Chciałbym pomóc ewentualnym użytkownikom tego dzieła do wyrobienia samodzielnej opinii: czy oraz w jakim stopniu spełnia ono te zadanie — poprzez zwrócenie uwagi na pewne szczegóły,